

Jason Moore 31. prosinca 2019.

O diferenciranom jedinstvu prirode i društva

Pitanja pripremili_e: Luka Matić, Martina Nekić

S engleskog transkripta preveli_e Martin Beroš, Martina Nekić i Danijel Švraka

Razgovor je obavljen u lipnju 2016. godine u Zagrebu, gdje je Moore održao predavanje na poziv Instituta za političku ekologiju i Multimedijalnog instituta.

Odbacujući dualizam između Prirode i Čovječanstva, Jason W. Moore, historičar okoliša, historijski geograf i docent na Odsjeku za sociologiju Sveučilišta Binghamton te koordinator World Ecology Research Network, preispituje koncept antropocena, prema kojemu je za ekološku krizu kriva ljudska vrsta u cjelini. Nadomještajući ga pojmom kapitalocena, Moore naglašava presudni utjecaj kapitalizma, koji je historijski isprepleten s mrežom života, teži neodrživom ekonomskom rastu te parazitira na besplatnom i jeftinom radu ljudi i ostatka prirode.

Ptica prekrivena naftom koja se izlila u Crno more, 12. studenog 2007. (foto: Igor Golubenkov, izvor: [Marine Photobank @ Flickr](#) prema [Creative Commons](#) licenci)

Već u drugoj rečenici knjige *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital* (Kapitalizam u mreži života: Ekologija i akumulacija kapitala), navodite namjeru da ona bude „poticaj ozbiljnoj debati oko uloge čovječanstva u prirodi“. Koja je paradigma dominantna u tumačenju odnosa čovječanstva prema prirodi?

Smatram da je dominantna suvremena paradigma kojom se tumači odnos čovječanstva prema ostatku prirode u dubokoj krizi, što budi određenu nadu. Svjedočimo pojavi novog poimanja uloge čovječanstva u „mreži života“ – kako nazivam prirodu u cjelini – i načina na koji ista ulazi u najintimnije, kao i najšire domene ljudskoga iskustva. Radi se o iskustvima i procesima zasnivanja obitelji, odgoja djece, izgradnje zajednica, istraživanja različitosti, kao i pitanjima na širem planu, poput imperijalizma, klimatskih promjena, financijskog sustava i akumulacije kapitala.

Moramo prestati pokušavati očuvati apstraktnu Prirodu ili apstraktno Čovječanstvo. Nužno je da shvatimo odnose koji nas povezuju na najintimnije, ali i najopćenitije načine

Dakle, u ovom nevjerojatnom trenutku u 21. stoljeću svjedočimo krizi kapitalizma kao načina proizvodnje, ali i načina razmišljanja, koji potječe iz 16. i 17. stoljeća. U knjizi ga nazivam „kartezijanskim dualizmom“, prema poznatoj distinkciji Renéa Descartesa koji razlikuje dvije supstance – um i tijelo. Ova se distinkcija primjenjuje na širu interpretaciju stvarnosti, prema kojoj se Čovječanstvo nalazi u jednoj ladici, a Priroda u drugoj.

U knjizi posvećujem puno prostora ne samo problematičnosti promatranja svijeta u *ili-ili* terminima (ili društvena ili ekološka pitanja), već dubljem problemu koji se sastoji u tome da je premisa o podjeli na Čovječanstvo i Prirodu od svojih početaka upisana u krv i trulež kolonijalizma, ekocida i genocida. Kada su Englezi pokorili Irsku na vrlo žestok način sredinom šesnaestog stoljeća, bili su vrlo uvjereni da su Irci, prema njihovim riječima, divljaci koji ne pripadaju civilizaciji, a jednaka stvar dogodila se kada su Španjolci 1570-ih godina došli u Peru. Za autohtone narode koristili su i posebnu riječ – *Naturales*. Treba prepoznati da su ove najšire postavljene podjele na Čovječanstvo i Prirodu u organiziranju stvarnosti dio problema i da moramo prestati pokušavati očuvati apstraktnu Prirodu ili apstraktno Čovječanstvo. Nužno je da shvatimo odnose koji nas povezuju na najintimnije, ali i najopćenitije načine.

Kao što već neko vrijeme znamo, stopa rasta posljednjih je 40-ak godina neodrživa. Na taj se problem neodrživosti pokušalo odgovoriti dvjema teorijskim i praktičnim paradigmama: prva se odnosi na održivi razvoj, dok

se druga temelji na konceptu odrasta (degrowth). Koje bi bile prednosti i mane ovih paradigmi iz vaše perspektive?

Što se tiče održivog razvoja, namjere su bile dobre, ali je sama ideja bila pogrešna. Vratimo li se čitanju izvješća Brundtlandske komisije iz 1987. godine, vidi se da su imali vrlo simpatičnu, optimističnu i komotnu viziju održivosti prema kojoj bismo mi, kao čovječanstvo, trebali svojoj djeci i unučadi ostaviti svijet koji je barem jednako ekološki stabilan i harmoničan kao onaj u kojem i sami živimo, ako ne i bolji. Naravno, uvijek bismo se trebali zapitati tko smo to „mi“, jer se iza toga krije iznimno opasno političko oruđe koje se diljem svijeta često koristilo kako bi se ugnjetavalo ljude – autohtone narode, žene i ljude druge boje kože. Izvješće Brundtlandske komisije započinje na suvisao način, ali zaključuje da se svi okolišni problemi mogu riješiti novim rastom.

U svojem najboljem izdanju, odrast preispituje samu ideju ekonomskog rasta i pokušava je odvojiti od narativa o poboljšanju života velike većine ljudi na planeti, za koju se zalaže. Smatram da je odrast nužna provokacija koja nam ukazuje da je koncept ekonomije i onoga što se zove ekonomski rast, odnosno rast bruto domaćeg proizvoda, jedna od najvećih fantazija modernog svijeta. Ekonomija kao konstrukt uistinu postaje snažna realna apstrakcija, odnosno mit, ali mit koji tretiramo kao da je stvaran, a proizlazi iz djela Johna Maynarda Keynesa, koji je radio za India Home Office, nasljednicu East India Company. Ekonomija je postala vrlo moćno oruđe novih razvojnih politika u periodu nakon Drugog svjetskog rata, kada je razvoj postao nasljednik kolonijalnih i neokolonijalnih praksi europskih sila.

Kada bi se godišnja vrijednost svjetskih ekosistemskih usluga na nekin način plaćala, iznos bi bio otprilike dvostruko veći od cjelokupne svjetske ekonomije

Dakle, developmentalizam i ekonomija nerazdvojno su povezani, što je tek jedan veliki problem.

Drugi problem s konceptom ekonomije jest što se njime sustavno ignorira neplaćeni rad žena i rad izvan-ljudske prirode. Zavirite li u UN-ovo izvješće o razvojnim programima, vidjet ćete da doprinos žena neplaćenom radu podizanja obitelji, zajednica i društava općenito iznosi otprilike 80 posto svjetskog BDP-a, a mislim da je to čak i niska procjena. Razmotrite li pak rad Roberta Costanze i njegovih kolega o „ekosistemskim uslugama“ (*ecosystem services*), pojmu koji uistinu prezirem, ali ga smatram korisnim, ukazat će vam na jednostavnu poantu: kada bi se godišnja vrijednost svjetskih ekosistemskih usluga na nekin način plaćala, iznos bi bio otprilike dvostruko veći od cjelokupne svjetske ekonomije.

Trebamo stoga iskoristiti odrast kao priliku za napad na sam koncept rasta i njegovu logiku, prema kojoj postoji stvarni predmet koji se naziva ekonomijom, dok ona kao takva zapravo ne postoji. Ono što postoji jesu odnosi reprodukcije svijeta, moći, ljudskih života i kultura. Moramo razmotriti kako je moć organizirana kroz sve te odnose i na koji način u njima dolazi do nejednakosti.

U najboljem slučaju, kritiku koju iznosi odrast možemo uzeti kao nešto više od jednostavnog odbacivanja modernosti, kao argument koji ukazuje na to da je potrebno iz temelja promisliti na koji način vrednujemo ljudsko blagostanje i ljudski rad. Također, kako vrednujemo rad kao takav, i čiji je rad bitan. Kako vrednujemo život i čiji su životi bitni, a čiji nisu. Sa stajališta bruto domaćeg proizvoda i ekonomije kao načina imaginiranja svijeta, odgovor glasi da se, riječima Marije Mies, velike austrijske marksistkinje, rad žena, prirode i kolonija sustavno ignorira. Potreban nam je sistem i politika vrijednosti koji će uvažiti nevjerojatne doprinose neplaćenog rada ljudi, ali i izvan-ljudske prirode, te spoznaja o tome kako je to dvoje fundamentalno povezano unutar svakog projekta oslobođenja.

U predavanju „Antropocen, kapitalocen i kriza 21. stoljeća“ koje ste održali u [MaMi](#), doveli ste u pitanje ideju da je ekološka kriza uzrokovana čovječanstvom. Koje su vaše primjedbe na ovu konceptualizaciju i na kojim je razinama smatrate pogrešnom?

Čovječanstvo nije uzrokovalo ništa što bismo mogli nazvati ekološkom krizom. Nužno je shvatiti da je priroda uključena u svaki oblik kapitalističke krize – kulturnu krizu, ekonomsku krizu, političku krizu itd. Ne postoji odvojena realnost krize jer se priroda nalazi u svemu što činimo. Ona je u kulturi, u politici, u državama u kojima živimo, u procesu imperijalizma, procesu tehnologije. Uobičajeni narativ o konceptu antropocena (doslovce „doba čovjeka“) – kojega Kate Raworth naziva *manthropocene* („doba muškarca“) jer njime uglavnom dominiraju muškarci – problematičan je zato što reproducira i u daleko širim razmjerima ponavlja stari buržoaski trik, ideju da su problemi koje su uzrokovali kapitalisti ustvari odgovornost svih ljudi. „Svi smo u tome zajedno, zar ne?“, kako je rekao Tony Blair. Žao mi je, ali moram se usprotiviti. Nismo svi zajedno u tome.

Proteklih pet stoljeća kapitalističkog razvoja obilježeno je kontinuiranim i nepopustljivim klasnim ratom na više različitih frontova. Ne radi se samo o ratu kapitalista protiv radnika, seljaka ili malih poljoprivrednika, nego o neumornoj borbi da se ljude primora da što duže i što više moguće rade besplatno ili gotovo besplatno, te da se ista stvar primijeni i na prirodu.

Stoga prije svega moramo izići iz okvira prema kojem „čovječanstvo uzrokuje sve ove probleme“. Ne uzrokuje ih. Uzrokuju ih Wall Street, londonski City, američki imperij i Washingtonski konsenzus, koji je ustoličio neoliberalni poredak. Radi se o duljoj povijesti nevjerojatnog genocida i ekocida koje su proveli španjolski, portugalski, nizozemski, francuski i britanski imperiji, kao i svaki drugi imperij koji je uspio uzeti svoj dio kolača.

Međutim, problem nadilazi zaključak „Kapitalisti su krivi!“ Naslijedili smo način razmišljanja i promatranja svijeta koji je vrlo pogodan kapitalističkoj vladavini te počiva na premisi o razdvajanju svijeta na dihotomije muškarac/žena, Priroda/Čovječanstvo, Zapad/svi ostali, sadašnjost/prošlost. Nije dovoljno ustvrditi kako kapitalisti čine grozomorne stvari, već se moramo suočiti s time kako su sustavi mišljenja, moći i organiziranja prirode međusobno uvezani u ono što nazivamo *kapitalizmom*. *Živimo na ograničenom planetu i današnjem kapitalizmu ponestaje prostora na koje se može širiti, za razliku od situacije u kojoj se nalazio proteklih pet stoljeća*

Radi se o sistemu koji reproducira samoga sebe.

Također, moramo uzeti u obzir njegove strateške prednosti i slabosti koje danas postaju vidljivije. Rasprava o tome živimo li u doba ljudi (antropocenu) ili doba kapitala (kapitalocenu), povezana je s time kako tumačimo podrijetlo današnjih kriza. Dakle, ako premisa glasi da je čovječanstvo problem, onda je rješenje otarasiti se čovječanstva. No ako je problem parna mašina i energija koju dobivamo iz ugljena, onda trebamo ugasiti parne mašine i zatvoriti ugljenokope, odnosno njihove današnje analogone.

Ako je problem u sistemu koji počiva na *ili-ili* terminima i idejama o odvojenosti, dominaciji i pretvaranju čitavog svijeta u niz jeftinih stvari (uključujući i ljudska bića kao stvari koje rade besplatno ili uz nisku naknadu), onda to iziskuje poprilično drukčiju vrstu politike. Naime, to nam ukazuje kako se ne bismo trebali boriti samo protiv tržišta, nego razumjeti na koji se način kapitalističko tržište uklapa u širi sistem neplaćenog rada koji kroz kulturu, moć, te rasizirano, orodnjeno i seksualizirano nasilje radi na održavanju poretka pomoću kojega kapitalisti uspijevaju dobiti rad ljudi i ostatka prirode gotovo besplatno.

Stoga bismo trebali dovesti u pitanje takav sustav mišljenja i razmotriti kako se historijski proces koji nazivam „sistemom jeftine prirode“ i koji je neprestano okrenut prema procesima koji se odvijaju izvan kapitalističkog tržišta, pokušavajući se domoći besplatnog rada, besplatnog bogatstva i svega drugog – danas primiče svome kraju. Malo je toga danas onkraj kapitalizma. Nismo više u situaciji u kojoj je moguće inkorporirati Indiju i Kinu u svjetski sistem jer je taj proces već završio. Premda i

dalje postoje prostori koji nisu u potpunosti apsorbirani tržištem, sve ih je manje, a hrpe novca u globalnom kasinu finansijskog sistema nastavljaju rasti. Želi li preživjeti, kapitalizam mora pronaći način da ih uloži u nešto što će donijeti profit.

Profit dolazi iz netržišnih prostora, iz spomenutih izvora neplaćenog rada. Sve se više ljudi organizira i pruža otpor kroz snažne društvene pokrete koji se bore za prehrambenu suverenost, klimatsku pravdu, pravo na grad, kao i kroz velik broj pokreta autohtonih zajednica, te feminističkih i drugih pokreta. Realnost je takva da živimo na ograničenom planetu i da današnjem kapitalizmu ponestaje prostora na koje se može širiti, za razliku od situacije u kojoj se nalazio proteklih pet stoljeća.

Koristite koncept „jeftine prirode“ kako biste objasnili strategiju kapitalističke ekspanzije. Možete li ga dodatno pojasniti?

U knjizi *Capitalism in the Web of Life* adresiram propust u radikalnoj misli na sljedeći način: od 2008. godine, kada je umalo došlo do potpunog sloma globalnog finansijskog sistema, objavljeno je više važnih i pronicljivih knjiga o ekonomskoj krizi. Međutim, gotovo nijedna od njih nema ništa značajno i supstancijalno za reći o prirodi, globalnom zatopljenju, masovnom izumiranju, acidifikaciji oceanâ ili bilo kojem drugom od brojnih planetarnih ograničenja i ozbiljnih ekoloških problema. S druge strane, aktivistkinje i aktivisti za zaštitu okoliša objavili su niz izvanrednih, oštroumnih knjiga na temu ekološke krize i klimatskih promjena, među kojima je i knjiga Naomi Klein *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate*. Dakle, ponovo smo suočeni s podjelom na Prirodu i Društvo. Potrebno je obratiti pozornost na nekoliko različitih stvari.

Prije svega, nužno je da razumijemo na koji se način akumulacija kapitala historijski odvija *kerôz* mrežu života, a ne *na* mreži života, kako se to uglavnom tumači. Priroda nije samo stvar, odnosno resurs ili, u slučaju ljudske prirode, izvor neplaćenog ili najamnog rada. Na djelu je puno aktivniji i dinamičniji proces. Kapitalizam prolazi *kerôz* mrežu života i sudjeluje u stvaranju prirode, dok istovremeno mreža života prolazi *kerôz* kapitalizam i oblikuje ga. Radi se o suproizvodnji. U knjizi za to koristim grozan akademski termin „dvostruke internalnosti“, koji nas navodi na razmišljanje o ovom dvostrukom kretanju.

Kapitalizam se uvijek manifestira kroz strujanje različitih struja, kao i sve što ljudska bića čine unutar mreže života. Ako želimo izgraditi radikalnu politiku koja će identificirati njegove strukturne slabosti, moramo razumjeti na koji način akumulacija kapitala funkcionira. U knjizi mi je bila namjera

potaknuti raspravu koja bi približila takozvane crvene i zelene političke snage i usmjerila ih prema ostvarenju tog cilja. Njihova se interakcija već nekih 40 godina sastoji u pridodavanju ekoloških pitanja društvenim problemima, što nazivam „zelenom aritmetikom“. Naravno, čak nam i ovakvo bavljenje Prirodom i Društvom kao odvojenim sferama otvara određenu perspektivu koja je daleko bolja od opcije da izostavimo ijedno od to dvoje.

Kapitalizam prolazi kroz mrežu života i sudjeluje u stvaranju prirode, dok istovremeno mreža života prolazi kroz kapitalizam i oblikuje ga. Radi se o suproizvodnji

No, u konačnici to nema smisla jer je ljudsko postojanje unutar mreže života puno dinamičniji proces od puke aritmetike ili modela bilijarske kugle.

Nadalje, potrebno je razumjeti na koji način kapitalizam funkcionira. Naime, mogu posvjedočiti da vjera u otpornost kapitalizma i njegovu sposobnost opstanka nije raširena samo među ekomodernizatorima ili u *mainstreamu*, već i među radikalima. Pokušao sam ustvrditi i historijski demonstrirati da se kapitalizam uistinu razvija kroz krize, a ne usprkos krizama, razrješavajući ih tako što pronalazi nove načine da upregne rad planete u službu kapitalističke akumulacije. Primjerice, s Kolumbom započinje moderna era, tijekom koje silni proizvodni dinamizam kapitalizma počiva na putovanjima do dviju Amerika, ali i Istočne Europe, u potrazi za jeftinom drvnom građom, jeftinim srebrom i jeftinim šećerom, te odlascima u Afriku u potrazi za jeftinim ljudima. Valja napomenuti da afrički robovi nisu bili smatrani ljudskim bićima, nego dijelom prirode – stvarima koje treba upregnuti u posao. Dakle, takav se sistem temeljio na odlaženju u druge krajeve i upotrebi nasilja i racionalnosti kako bi se postiglo da priroda, uključujući ljudsku prirodu, radi besplatno ili uz nisku naknadu.

Zatim nastupa period industrijske revolucije, čije korijene svi tumače kao potpuno drugačije od onoga što je bilo na djelu u Kolumbovoj eri. Međutim, doprinos parnog stroja zapravo se sastoji u omogućavanju da se bez gotovo ikakvog troška upogoni minuli rad životinjskog i biljnog svijeta otprije više milijuna godina. Bilo je potrebno izgraditi rudnik – što nije bilo jednostavno – i usavršiti parni stroj, ali to je omogućilo iskorištavanje sve ove skoro besplatne energije, koju je bilo moguće usmjeriti u vrtlog akumulacije kapitala. Naravno, otađ smo to vidjeli mnogo puta, primjerice s naftom. Danas je popularno solarno napajanje i možda ima svojih prednosti, ali smo istovremeno suočeni s ogromnim problemom klimatskih promjena, koje ne samo da onemogućavaju kapitalizmu da se širi na nove prostore, već u priču uvode izrazito nestabilni i nelinearni faktor. Klimatske promjene doslovno iznutra podrivaju dinamiku širenja kapitalizma na nove prostore, koji su se prestali povećavati, ali se i aktivno smanjuju, prvenstveno zbog utjecaja klimatskih promjena na neprekidnu stagnaciju svjetske agrikulturne produktivnosti.

Kojom bi paradigmom trebalo zamijeniti postojeću?

Ako nam je u cilju izgraditi svijet koji je u najboljem smislu održiv i egalitaran te potiče i pomaže proizvodnju života u smislu favoriziranja raznolikosti vrsta na planetarnoj razini, potrebna nam je paradigma koja će zamijeniti i nadići kartezijanski dualizam Prirode i Društva, odnosno Čovječanstva. Bez takve paradigme nije moguće ostvariti cilj emancipacije samih sebe i ostatka prirode. Zasad je nazivam „svjetskom ekologijom“.

Svjetsku ekologiju čini niz općih filozofskih stajališta i jedna nedvosmislena analitička propozicija. Filozofske propozicije uklapaju se u dugi niz relacijske i holističke misli, uključujući i Marxovu, ali i dubinskih ekologa i recentnije, u zadnjih 40 godina, u misao ljudi poput Raymonda Williamsa, Richarda Levinsa, Richarda Levitona, Carolyn Merchant i mnogih drugih, i naglašavaju da čovječanstvo uvijek treba razmatrati unutar mreže života. Time se ne poriču društveni aspekti ili ljudska specifičnost – upravo suprotno. Želimo li reaktualizirati stari humanistički projekt i razumjeti što nas uistinu čini ljudima, moramo shvatiti da su ljudska bića dio mreže života i da je sve što činimo ustvari pokret,

Važno je povezati opća filozofska stajališta prema kojima su ljudi dio prirode s razumijevanjem historijske promjene kao ideje da je i ono što se dogodilo prije pet minuta dio historije

odnosno aktivnost samotransformacije – transformacije naših odnosa s drugim ljudima i transformacija unutar mreže života kao cjeline.

Više znanstvenika i znanstvenica širom svijeta prihvatilo je proteklih desetljeća takav filozofski senzibilitet. Među plejadom ozbiljnih mislilaca izdvojio bih Bruna Latoura, Donnu Haraway i Timothyja Mortona. Smatram da je važno (i na tome ustrajemo u sklopu svjetske ekologije) povezati opća filozofska stajališta prema kojima su ljudi dio prirode, s razumijevanjem historijske promjene u najboljem smislu tog termina – naime, s idejom da je i ono što se dogodilo prije pet minuta dio historije. Kao ljudi, pripovijedamo priče i tako prenosimo znanje, te smo na taj način evoluirali kao vrsta. Kakve priče pripovijedamo? U svojem nedavnom eseju o antropocenu i kapitalocenu, Donna Haraway napominje da moramo pripaziti pomoću kojih ideja promišljamo o stvarima. U svjetskoj ekologiji bismo se složili i naglasili da je bitno i koje nam priče služe kao podloga za pričanje drugih priča. Dakle, moramo razmišljati o načinima na koje pričamo o historiji posljednjih pet stoljeća, ili čak proteklih pet ili pedeset tisuća godina.

Mogli bismo se lako naći u ozbiljnoj nevolji krenemo li razdvajati priču o ljudima od priče o ostatku prirode. Za razvoj politike emancipacije ključno je da te priče budu ujedinjene, a to pokušava potaknuti i svjetska ekologija. Pritom nisam izolirani glas – mnoge izvanredne kolegice i kolege širom svijeta uključeni su u projekt koji naglašava da naše emancipatorne i oslobodilačke priče i politike moraju prestati iscrtavati granice između ljudi i ostatka prirode, te da bilo koji projekt koji bi ostvario san o emancipaciji mora biti održiv, i obrnuto. To također znači da nam je potrebna politika koja razumije jedinstvo ljudskog blagostanja i ostatka prirode, odnosno mreže života koja prolazi kroz ljude. Diferencirano jedinstvo, ali ipak jedinstvo.

Je li to realistični scenarij?

Moćni i dominantni sustavi mišljenja često nazivaju nerealističnim ono što je najpotrebnije. Primjerice, tako se govorilo o ukidanju ropstva, kao i o oslobođenju žena, od čega smo još uvijek veoma daleko. Socijalističke partije u SAD-u nekoć su neprestano upozoravale da još nije nastupilo vrijeme za bavljenje pitanjima roda i seksualnosti. Naravno, često su upravo ljudi koji su bili nezadovoljni ovim strankama gradili pokrete koji su se bavili takvim pitanjima. Uvijek se prisjetim slogana iz Pariza 1968. godine: „Budimo realni, tražimo nemoguće!“ – priča o oslobođenju svodi se upravo na to. Nikada nećemo ostvariti ono što se čini nerealnim, ako ne ustrajemo na tome. Naime, granice realnog uvijek postavlja vladajuća klasa. Nije bilo realistično da ljudi imaju posao ili zdravstveno osiguranje. Ili da ne budu izloženi rasiziranom, orodnjenom ili seksualiziranom nasilju. Otpor ugnjetavanju i eksploataciji nikada nije realističan.

Video snimka dijela intervjua prikazana je u trećoj epizodi edukativno-mozaične emisije „Promjena okvira“, emitirane 24.6.2016. na TV Istra te uskoro dostupne na [SkriptaTV](#).